

Айыл чарба кооперативдерин өркүндөтүүнүн теориялык негиздери

Рынок экономикасынын шарттарында фермердик-дыйкан чарбаларынын натыйжалуу иштеп кетиши, материалдык-техникалык каражаттар менен жабдып туруучу, кызмат көрсөтүүчү, алардын продукциясын кайра иштетүүчү жана сатуучу агрардык өнөр жай комплексинин башка тармактары менен болгон байланыштарына жараша болот. Айыл чарбасында колдонулуучу технологиялар, чарбалардагы өндүрүштүн адистештирилиши менен биргелешиши жана ошондой эле өндүрүштү уюштуруунун башка негизги аспектери кызмат көрсөтүүчү кооперативдер менен кичи ишканалардын ишмердүүлүгүнө байланыштуу. Алардын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуу өнүгүшү айыл чарбасында товардык-акча мамилелеринин өнүгүшүнө шарт түзүү менен рынок мамилелеринин өнүгүшүн калыптандырат. Мисалга алсак, Америка менен Батыш Европанын айыл чарбасында фермердик чарбалар менен кооперативдердин ишмердүүлүгү өзгөчөлөнүп турат. Фермердик – дыйкан чарбалар өз алдынча иш алып барса, ал эми кооперативдер фермердик-дыйкан чарбаларын жерсемирткичтер, тоют жана башка материалдык-техникалык ресурстар менен жабдуу, алардын продукцияларын кайра иштетүү, сактоо жана сатуу менен алек болушат. 1990-жылдары АКШда 3260тан ашуун кооперативдик ишкана айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү жана сатуу менен алек болсо, 3295-и тоют, 3442-си жерсемирткичтер, 3318-и үрөндөр, 1887-си курулуш материалдар менен жабдып турган, ошондой эле 138 кооператив айыл чарба продукцияларын сактоо жана транспорттук кызмат көрсөтүү тармагында иштешкен. Кооперативдер 30% дан ашуун айыл чарба продукцияларын кайра иштетишкен жана сатышкан, ошондой эле материалдык-техникалык ресурстар менен камсыздоо 27%ды түзгөн.

Ал эми, Данияда айыл чарба кооперативдеринин үлүшү сүттү өндүрүп кайра иштетүүдө 91%ды, эт өндүрүүдө 92%ды, быштак өндүрүүдө 86% ды, чочко этин өндүрүүдө 93%ды, уй этин өндүрүүдө 65%ды, жер-жемиштерди өндүрүүдө 61%ды, йыл чарба өсүмдүктөрүнүн уруктарын өндүрүүдө 60%ды, айыл чарба техникалары менен жабдууда 20%ды, комбикорм менен камсыздоодо 48%ды жана жер семирткичтер менен камсыз кылууда 47%ды түзөт.

Бүгүнкү күндө кооперативдердин айыл чарба продукцияларын кайра иштетүүдө, сатууда жана фермердик-дыйкан чарбаларды материалдык техникалык ресурстар менен жабдуудагы үлүшү дүйнөлүк экономикалык масштабда күндөн күнгө өсүп өнүгүүдө.

Учурда республикабызда 770 тен ашык айыл чарба кооперативдери (Жалалабат облусунда 370 айыл чарба кооперативдери), 300 миңден көп фермердик-дыйкан чарбалар иштешүүдө. Бирок алардын материалдык техникалык базасынын дээңгели бүгүнкү күндүн талабына жооп береалбайт. Айыл чарба кооперативдерин, фермердик-дыйкан чарбаларын ресурстар менен жабдуучу, алардын өндүргөн продукцияларын сатуучу ишканалар дерлик жокко эсе. Көпчүлүк товар өндүрүүчүлөр рынокту жакшы өздөштүрө алышпай өндүргөн товарын төмөнкү баада сатып зыянга учурашууда. Ошондуктан өзлөрүнүн позициясын чыңдоодо жана жакшы экономикалык жетишкендиктерге жетишүүдө, алардын биригип иш алып баруу зарылдыгы келип чыгат. Мындай зарылдыкты жоюну, дүйнөлүк практикада белгилүү болгондой, түрдүү соода, ортомчу, кайра иштетүүчү, жабдуучу жана сатуучу кооперативдер менен кичи ишканаларды түзүү жолдору аркылуу чечүүгө болот. Сервистик кызмат көрсөтүүчү, жабдуучу жана айыл чарба продукцияларын сатуучу кооперативдер менен кичи ишканалар айыл чарба продукциясын өндүрүүчү ишканалар менен алардын продукциясын кайра иштетүүчү өнөржай ишканаларынын ортосунда үзгүлтүксүз байланышты камсыз кылып турат. Ошондой эле даяр продукцияларды базарда сатууну уюштурушат, фермердик-дыйкан чарбаларын айыл чарба техникалары жана сырьелор (чийки заттар) менен жабдыт, андан сырткары түрдүү башка кызматтарды көрсөтүшөт. Кооперативдер жогоруда көрсөтүүлүчү милдеттерди аткаруу үчүн, өзлөрүнө керектүү товарларды (чийки заттарды, айыл чарба техникаларын, шаймандарды, жер-семирткичтерди,

үрөндөрдү) дүнү менен мамлекеттик ишканалардан жана мамлекеттик эмес экономикалык субъектилерден сатып алышат.

Эгерде, кооперация жөнүндө мыйзамга кайрыла турган болсок, анда ал мыйзамда көрсөтүлгөндөй айыл чарба продукцияларын сатып алуучу, ташуучу жана сатып өткөзүүчү, ошондой эле аларды сактоочу жана кайра иштетүүчү, товар өндүрүүчүлөрдү материалдык техникалык ресурстар менен камсыз кылып туруучу ишканаларга – «кооператив» деген аныктаманы берет.

Бул кооперативдер мыйзамга ылайык: 1) айыл чарба техникаларын жана шаймандарын (жабдууларын), жерсемирткичтерди, үрөндү жана башка өндүрүштүк каражаттарды сатып алып фермердик-дыйкан чарбаларды жабдыт; 2) айыл чарба продукцияларын сатып өткөзүшөт. Мындан тышкары, алар айыл чарба продукцияларын өндүрүүчүлөрдүн техникаларын оңдоочу мастерскойлорду, прокаттык (техникаларды убактылуу берип туруучу) пункттарды уюштурушат. Прокаттык пункттардын артыкчылыгы майда фермердик-дыйкан чарбаларында тракторлорду, комбайндарды жана башка татаал, кайтарымдуулугу ийри чарбаларда гана боло турган айыл чарба техникаларын биргелешип колдонууга мүмкүнчүлүк түзгөндүгүндө.

Базар экономикасынын шарттарында фермердик-дыйкан чарбалар жабдуучу, айыл чарба продукцияларын сатып өткөзүүчү жана башка агро сервистик иштерди аткаруучу кооперативдерди тандап алуу менен, өндүрүштүк каражаттарды үзгүлтүксүз сатып алуу, машина-трактордук парктагы техникаларды оңдоо жана техникалык кызматтар менен камсыз болуу, агротехникалык жана зоотехникалык кызматтарды алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат. Фермердик-дыйкан чарбалары менен кызмат көрсөтүүчү кооперативдердин ортосундагы мамиле келишим баа аркылуу чечилет.

Фермердик-дыйкан чарбаларды материалдык-техникалык жактан жабдуунун эң эле натыйжалуу ыкмасы, жер-жерлерде материалдык-техникалар менен жабдуучу, айыл чарба техникаларын оңдоочу, транспорттук, монтаждык, агрохимиялык, зооветеринардык кызматтарды көрсөтүүчү бир нече кичи ишканалардан жана кооперативдерден турган бирдиктүү инженердик кызмат көрсөтүүчү ийри ишканаларды уюштургандыгында. Мындай учурларда фермердик –дыйкан чарбалар бир эле жерден жаңы айыл чарба техникаларын сатып алуу, эски техникаларды оңдотуу, запастык бөлүктөрдү жана чарбага керектүү материалдарды сатып алуу, жер- семирткичтерди жерге чачтыруу, жерлерди химиялык каражаттар менен ийге келтирүү, ветеринардык кызматтарды алуу, айыл чарба техникаларын прокатка алуу, ошондой эле механизатордук, агрономдук жана зооветеринардык окуу курстарынан өтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат.

Ийри ишканаларды райондун масштабында түзүү максатка ылайыктуу. Бүгүнкү күндөгү райондордогу иштеп жаткан «Айылкөмөк» ишканасы базар экономикасынын талаптарына жооп бере албай жатат.

Айыл чарба продукцияларын өндүрүүчү кооперативдер менен бирге аларга кызмат көрсөтүүчү кооперативдерди өркүндөтүү экономикабыздын агрардык секторун өнүктүрүүгө эбегейсиз салымын кошот.

Адабияттар

1. Султангазиева М.Б. Рыночные отношения в АПК: особенности и проблемы становления ; Жалалабат, 2001г.
2. Джумабаев К. Экономические проблемы, пути развития АПК и продовольственного рынка В Кыргызстане ; Бишкек, 2002г.
3. Исраилов А., Омурзаков С.А. Становление прогрессивных форм хозяйствования и их развитие в АПК Кыргызстане; Бишкек, 1996г.